YASHIL ENERGETIKA LOYIHALARINI MHXS ASOSIDA HISOBGA OLISH ORQALI BARQAROR RIVOJLANISHNI TA’MINLASH

Yakubova Dilfuza

ISFT instituti “Buxgalteriya hisobi” kafedrasi o‘qituvchisi,

va mustaqil izlanuvchisi

E-mail: dilya.yakubova89@gmail.com

Annotatsiya: Tezisda O‘zbekistonda yashil energetika loyihalarini moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari asosida hisobga olishning barqaror rivojlanish uchun ahamiyati yoritilgan. Loyihaning hayotiy sikli bo‘yicha xarajatlar, davlat grantlari, qarzlar bo‘yicha xarajatlar, elektr energiyasini sotishdan tushum, qadrsizlanish va demontaj majburiyatlarini o‘zaro bog‘liq holda aks ettirish taklif etilgan. Muallif tomonidan yetti bosqichli hayotiy sikl hisob modeli va amaliyot uchun analitik hisob yo‘nalishlari ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: yashil energetika, barqaror rivojlanish, MHXS, hayotiy sikl, asosiy vositalar, davlat granti, demontaj majburiyati, moliyaviy hisobot.

Kirish

Yangi O‘zbekistonda barqaror iqtisodiy o‘sishni ta’minlash energiya tizimini modernizatsiya qilish, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini kengaytirish va xususiy investitsiyalar uchun ishonchli axborot muhitini yaratishni talab etadi. “O‘zbekiston — 2030” strategiyasida qayta tiklanuvchi energiya quvvatini 25 ming MVtga, uning jami iste’moldagi ulushini 40 foizga yetkazish vazifasi belgilangan [1]. Mazkur maqsad quyosh va shamol elektr stansiyalari, energiyani saqlash tizimlari hamda elektr tarmoqlarini rivojlantirishga katta hajmdagi mablag‘ jalb etilishini anglatadi. Bunday loyihalarning iqtisodiy samarasi faqat ishlab chiqarilgan elektr energiyasi bilan emas, balki ularning aktivlari, majburiyatlari, daromadlari va ekologik ta’siri moliyaviy hisobotda qanchalik ishonchli aks ettirilishi bilan ham belgilanadi.

Yashil energetika loyihalari oddiy ishlab chiqarish obyektidan farq qiladi. Ular katta boshlang‘ich investitsiya, uzoq qurilish davri, davlat ko‘magi, kredit mablag‘lari, uzoq

muddatli elektr energiyasini xarid qilish shartnomalari va foydalanish yakunidagi demontaj majburiyatlarini birlashtiradi. Shu sababli bitta standartga tayangan hisob siyosati loyiha iqtisodiy mazmunini to‘liq ko‘rsata olmaydi. IAS 16, IAS 20, IAS 23, IAS 36, IAS 37, IFRS 9, IFRS 15 va IFRS 16 talablarini loyiha bosqichlari bilan uyg‘un qo‘llash zarur.

Tadqiqotning maqsadi va usullari

Tadqiqotning maqsadi yashil energetika loyihalarini ularning hayotiy sikli davomida MHXS asosida hisobga olishning yaxlit tartibini ishlab chiqish va bu tartibning barqaror rivojlanish uchun axborot ahamiyatini asoslashdan iborat. Tadqiqotda tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil, standartlar talablarini guruhlash, iqtisodiy mazmunni huquqiy shakldan ustun qo‘yish hamda loyihaning pul oqimlarini bosqichlar bo‘yicha kuzatish usullaridan foydalanildi. Me’yoriy asos sifatida MHXS hujjatlari va O‘zbekistonning yashil iqtisodiyotga o‘tish bo‘yicha strategik hujjatlari o‘rganildi.

Asosiy natijalar

Tadqiqot natijasida yashil energetika loyihasi hisobini yetti bosqichga ajratish taklif etildi: 1) g‘oya, loyihaoldi tadqiqot va texnik-iqtisodiy asoslash; 2) moliyalashtirish, korporativ tuzilma va shartnomalar; 3) loyihalash, xarid va qurilish; 4) sinov va foydalanishga topshirish; 5) ekspluatatsiya, daromad va joriy xarajatlar; 6) qadrsizlanish, risklar va hisob baholarini qayta ko‘rib chiqish; 7) foydalanishdan chiqarish, demontaj va rekultivatsiya. Ushbu ketma-ketlik xarajatni sodir bo‘lgan paytdagina qayd etishdan ko‘ra, uning loyiha qiymati va keyingi moliyaviy natijaga ta’sirini oldindan belgilash imkonini beradi.

1-jadval. Yashil energetika loyihasi hayotiy sikli va MHXS talablari

Hayotiy sikl bosqichi	Asosiy hisob masalasi	Tegishli standartlar
1. Tayyorlov	Tadqiqot va ishlab chiqish xarajatlarini ajratish, aktivni tan olish shartlarini baholash	IAS 8, IAS 16, IAS 38
2. Moliyalashtirish	Kredit, grant, ijara, PPA va riskdan himoyalanish shartlarini tasniflash	IAS 20, IFRS 9, IFRS 16
3–4. Qurilish va ishga tushirish	Bevosita xarajatlar va qarz xarajatlarini kapitallashtirish, sinov natijalarini hisobga olish	IAS 16, IAS 23

5. Ekspluatatsiya	Amortizatsiya, elektr sotish daromadi va grant daromadini tan olish	IAS 16, IAS 20, IFRS 15
6–7. Risk va yakunlash	Qadrsizlanish, baholarni yangilash, demontaj va yer maydonini tiklash	IAS 36, IAS 37, IFRIC 1

Loyihaoldi bosqichida texnik, ekologik va bozor tadqiqotlari bo‘yicha sarflarning kelgusida iqtisodiy naf keltirish ehtimoli baholanadi. Aktivni tan olish mezonlari bajarilmagan xarajatlar davr xarajati sifatida qayd etiladi. Qurilish bosqichida esa obyektni rahbariyat ko‘zlagan usulda ishlashga tayyor joy va holatga keltirish uchun bevosita zarur bo‘lgan xarajatlar IAS 16 bo‘yicha boshlang‘ich qiymatga kiritiladi [2]. Quyosh panellari, invertorlar, transformatorlar, turbinalar va boshqa muhim qismlar turli foydali xizmat muddatiga ega bo‘lsa, ularni alohida komponentlar sifatida hisobga olish amortizatsiyaning aniqligini oshiradi.

Yirik energetika obyektini qurish vaqt talab qilgani sababli u odatda malakali aktiv hisoblanadi. IAS 23 ga muvofiq bunday aktivni qurishga bevosita tegishli qarzlar bo‘yicha xarajatlar aktiv tannarxiga kapitallashtiriladi [3]. Kapitallashtirish xarajatlar yuzaga kelgan, qarz xarajatlari hisoblangan va aktivni tayyorlash bo‘yicha ishlar boshlangan paytdan amalga oshiriladi. Aktiv foydalanishga tayyor bo‘lgach, foiz xarajatlarini tannarxga kiritish to‘xtatiladi. Bu chegara aniq belgilanmasa, aktiv qiymati va keyingi davr amortizatsiyasi sun’iy ravishda oshib ketishi mumkin.

Davlat grantlari va boshqa ko‘mak choralarining hisobi loyiha natijalarini baholashda alohida ahamiyatga ega. IAS 20 bo‘yicha grant tashkilot uning shartlarini bajarishi va mablag‘ olinishi yuzasidan yetarli ishonch mavjud bo‘lgandagina tan olinadi. Aktivga oid grant aktiv balans qiymatidan chegirilishi yoki kechiktirilgan daromad sifatida ko‘rsatilishi mumkin. Ikkinchi usulda grant daromadi aktivning foydali xizmat muddati davomida tizimli ravishda tan olinadi. Natijada davlat ko‘magi bir davrda to‘liq foyda sifatida emas, shu ko‘mak bilan qoplanadigan amortizatsiya xarajatlari bilan muvofiqlashtirib aks ettiriladi.

Ekspluatatsiya bosqichida elektr energiyasini sotishdan tushum IFRS 15 talablariga muvofiq, xaridorga nazorat o‘tgan sari tan olinadi. Uzoq muddatli PPA shartnomasining mazmuni alohida tahlil qilinadi: shartnoma oddiy elektr yetkazib berish kelishuvi, ijara elementi yoki qiymati bozor narxiga bog‘liq moliyaviy vositani o‘z ichiga olishi mumkin.

Shartnomaning nomiga emas, uning iqtisodiy mazmuniga asoslangan tasnif daromad va risklarning moliyaviy hisobotda to‘g‘ri ajratilishini ta’minlaydi.

Yashil energetika aktivlari uzoq muddat ishlatilgani uchun texnologik eskirish, elektr narxining pasayishi, tarmoq cheklovlari yoki ishlab chiqarishning rejalashtirilgan darajaga yetmasligi qadrsizlanish belgisi bo‘lishi mumkin. IAS 36 bo‘yicha bunday belgilar mavjud bo‘lsa, aktivning qoplanadigan qiymati baholanadi. Qoplanadigan qiymat balans qiymatidan past bo‘lsa, qadrsizlanish zarari tan olinadi. Mazkur tekshiruv investorlarni aktivning oshirib ko‘rsatilgan qiymati va asossiz optimistik prognozlardan himoya qiladi.

Loyiha yakunida stansiyani demontaj qilish, uskunalarni olib tashlash va yer maydonini tiklash bo‘yicha huquqiy yoki konstruktiv majburiyat mavjud bo‘lishi mumkin. IAS 37 ga muvofiq majburiyat summasi kelajakdagi xarajatlarning joriy qiymatida baholanib, rezerv sifatida tan olinadi; tegishli boshlang‘ich summa IAS 16 asosida aktiv tannarxiga qo‘shiladi. Keyingi davrlarda diskontning vaqt o‘tishi bilan kamayishi moliyaviy xarajat sifatida, bahodagi o‘zgarishlar esa IFRIC 1 asosida tegishli tartibda aks ettiriladi. Shunday yondashuv loyiha rentabelligini demontaj xarajatlarini e’tibordan chetda qoldirmagan holda aniqlashga xizmat qiladi.

Taklif etilayotgan hisob mexanizmi

Amaliyotda har bir yashil energetika loyihasi uchun alohida analitik kod ochish va xarajatlarni “bosqich — obyekt — komponent — moliyalashtirish manbasi — standart” kesimida yuritish taklif etiladi. Masalan, quyosh stansiyasi bo‘yicha panellar, invertorlar, transformator, tarmoq ulanishi va demontaj komponentlari alohida kuzatiladi. Grant hisobidan moliyalashtirilgan xarajatlar, kapitallashtirilgan foizlar va ekspluatatsiya xarajatlari ham alohida registrlarda aks ettiriladi. Bu yondashuv auditorlik izini yaxshilaydi, bir xarajatning ikki marta kapitallashtirilishiga yo‘l qo‘ymaydi va loyiha boshqaruvi uchun tezkor ma’lumot beradi.

Moliyaviy va barqarorlik axborotini bog‘lash uchun ishlab chiqarilgan yashil elektr energiyasi, oldi olingan issiqxona gazlari, quvvatdan foydalanish darajasi va ekologik majburiyatlar kabi nomoliyaviy ko‘rsatkichlar tegishli aktiv, daromad va xarajatlar bilan solishtirilishi lozim. Bunda ekologik ko‘rsatkich moliyaviy hisobotdagi aktiv qiymatini

avtomatik ravishda o‘zgartirmaydi, ammo qadrsizlanish, rezerv va muhim baholar bo‘yicha professional mulohazani asoslashga yordam beradi. Shuningdek, bunday bog‘liqlik investor va kreditorlarga loyiha nafaqat “yashil” deb nomlanganini, balki real iqtisodiy va ekologik natija yaratganini baholash imkonini beradi.

Taklif etilgan modelning ilmiy yangiligi alohida standartlar talablarini sanab o‘tish bilan cheklanmasdan, ularni loyiha hayotiy siklining aniq bosqichlariga biriktirishidadir. Natijada hisob obyekti qurilish tugaganidan keyin emas, loyiha g‘oyasi shakllangan paytdan demontaj va rekultivatsiyagacha uzluksiz kuzatiladi. Bu model O‘zbekiston korxonalarida yagona ichki hisob siyosatini ishlab chiqish, xalqaro investorlar uchun taqqoslanadigan ma’lumot tayyorlash va yashil moliyalashtirish bo‘yicha qarorlar sifatini oshirishga xizmat qiladi.

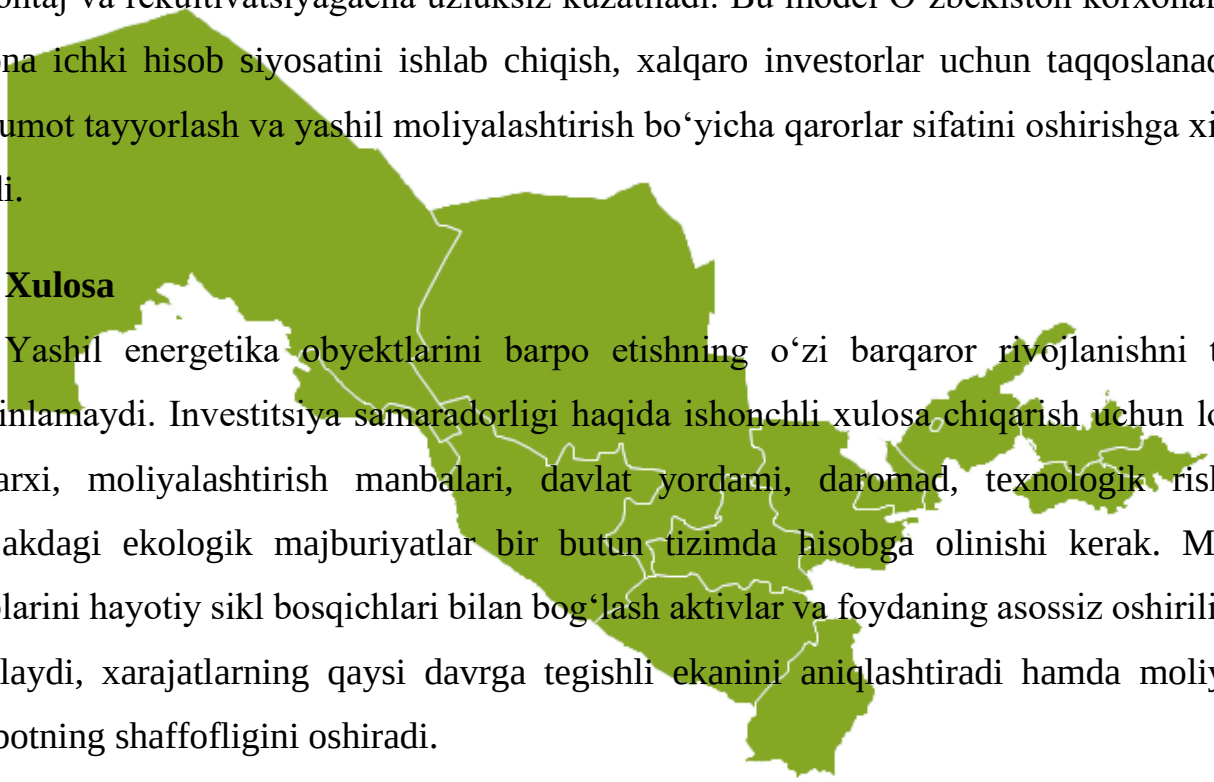

Xulosa

Yashil energetika obyektlarini barpo etishning o‘zi barqaror rivojlanishni to‘liq ta’minlamaydi. Investitsiya samaradorligi haqida ishonchli xulosa chiqarish uchun loyiha tannarxi, moliyalashtirish manbalari, davlat yordami, daromad, texnologik risk va kelajakdagi ekologik majburiyatlar bir butun tizimda hisobga olinishi kerak. MHXS talablarini hayotiy sikl bosqichlari bilan bog‘lash aktivlar va foydaning asossiz oshirilishini cheklaydi, xarajatlarning qaysi davrga tegishli ekanini aniqlashtiradi hamda moliyaviy hisobotning shaffofligini oshiradi.

O‘zbekiston amaliyotida loyiha kesimidagi analitik hisob registrlarini joriy etish, komponentlar bo‘yicha amortizatsiyani qo‘llash, grant va qarz xarajatlarini alohida kuzatish, PPA shartnomalarini iqtisodiy mazmuniga ko‘ra baholash hamda demontaj majburiyatlarini loyiha boshidan tan olish maqsadga muvofiq. Ushbu choralar yashil investitsiyalarni boshqarish sifatini yaxshilab, milliy barqaror rivojlanish maqsadlari bilan moliyaviy hisobot o‘rtasida amaliy bog‘liqlik yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son Farmoni. “O‘zbekiston — 2030” strategiyasi. https://lex.uz/docs/-6600413

2. IFRS Foundation. IAS 16 Property, Plant and Equipment. https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/ias-16-property-plant-and-equipment/

3. IFRS Foundation. IAS 23 Borrowing Costs. https://www.ifrs.org/content/dam/ifrs/publications/html-standards/english/2025/issued/ias23.html

4. IFRS Foundation. IAS 20 Accounting for Government Grants and Disclosure of Government Assistance. IFRS Accounting Standards, 2025.

5. IFRS Foundation. IAS 36 Impairment of Assets. IFRS Accounting Standards, 2025.

6. IFRS Foundation. IAS 37 Provisions, Contingent Liabilities and Contingent Assets. IFRS Accounting Standards, 2025.

7. IFRS Foundation. IFRS 15 Revenue from Contracts with Customers. IFRS Accounting Standards, 2025.

8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 2-dekabrdagi PQ-436-son qarori. 2030-yilgacha O‘zbekiston Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o‘tishiga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish chora-tadbirlari. https://lex.uz/docs/-6303230

